

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Берднік І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету*

УДК 341.48:349.41

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВОДНИХ РЕСУРСІВ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ

Постановка проблеми. Зростання масштабів розвитку техніко-індустріальних галузей діяльності людини докорінно змінило можливість її впливу на оточуюче середовище. Майже всюди у світі погіршується екологічна ситуація, скорочуються запаси природних ресурсів, погіршується стан здоров'я людей. Саме тому однією з найголовніших проблем, що постають на сучасному етапі розвитку людства, є життя в умовах кризи природних ресурсів і продовольства та погіршення стану довкілля.

Значна поширеність екологічних правопорушень зумовлює виняткове занепокоєння не тільки в Україні, але й у всьому світі, свідченням чого є чимала кількість прийнятих міжнародних документів. До них, зокрема, можна віднести: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (який передбачає необхідність «вимагати найбільш ефективного освоєння і застосування природних ресурсів»), Всесвітня хартія природи (цей документ покладає на всі держави обов'язок зберігати планету та її природу), Декларація з навколишнього середовища і розвитку (передбачає, що захист навколишнього середовища є невід'ємною частиною процесу сталого розвитку і не може дистанціюватись від нього).

Стан дослідження. Проблеми кримінально-правової охорони водних ресурсів за законодавством зарубіжних країн були предметом дослідження в роботах таких вчених, як: Гавриш С.Б., Матвійчук В.К., Мельник М.І., Присяжний В.М.

Метою цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони водних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що до ключових суспільних і науково-технічних проблем сьогодення належить питання збереження та відтворення вод (водних ресурсів, об'єктів). Незважаючи на визначальну значимість вирішення даної проблеми, майже повністю відсутній порівняльно-правовий метод її дослідження. Однак загальновідомо, що порівняльне дослідження виконує не тільки неабияку науково-пізнавальну функцію, але й має виразний практичний сенс. Тому вважаємо за доцільне провести дослідження складів злочинів, пов'язаних зі злочинним порушенням відповідних водоохоронних правил та норм у законодавстві України та окремих зарубіжних країн у порівняльному аспекті.

Найперше, зупинимося на аналізі структури кримінального закону досліджуваних зарубіжних країн та місця в ньому норм, присвячених охороні водних ресурсів. Загальноприйнятим для переважної більшості країн є виділення екологічних злочинів в окремий розділ кримінального закону, до якого, серед іншого, включені норми щодо охорони вод. У Кримінальному кодексі (далі – КК) України таким є Розділ 8 «Злочини проти довкілля», котрий налічує 21 статтю, серед яких у контексті даного дослідження можна виділити: порушення правил охорони вод (ст. 242), забруднення моря (ст. 243), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250).

Що ж стосується зарубіжних країн, то, наприклад, КК Республіки Узбекистан злочини у сфері охорони довкілля об'єднує в Розділі 4 «Злочини у сфері екології». Ця глава має 12 статей. Злочинним, зокрема, визнається порушення умов користування водами та водоймами (ст. 203). Цікавим є те, що законодавець майже не відмежовує водні ресурси від інших компонентів природи, таких як повітря, земля, надра, а тому води здебільшого є складовим елементом безпосереднього об'єкта багатьох складів злочинів, наприклад, забруднення навколишнього природного середовища (ст. 196). До того ж аналіз окремих норм свідчить, що для Узбекистану пріоритетним є застосування економічних санкцій, що видається досить перспективним кроком.

Кримінальний закон Латвійської Республіки у Главі 11 «Злочинні діяння проти природного середовища» зосереджує 20 статей. Серед посягань на водні об'єкти законодавець виділив: порушення правил експлуатації і використання землі, її надр, вод і лісів (ст. 96), порушення правил використання морських природних ресурсів (ст. 97), незаконне захоронення небезпечних речовин у водах і надрах землі (ст. 100), забруднення моря (ст. 101), забруднення і засмічення землі, лісів і вод (ст. 102) тощо.

Досить незвичним для вітчизняного законотворення видається спосіб систематизації норм кримінального права, застосований у КК Литовської республіки. Так, зі структури кримінального закону стає очевидним висновок про фактичне ототожнення

екологічних злочинів та злочинів проти здоров'я людини за ступенем суспільної небезпечності. Норми, що регулюють вищезазначені категорії злочинів та проступків, об'єднані в єдину Главу 38 «Злочини та кримінальні проступки проти навколишнього середовища і здоров'я людини», яка передбачає відповідальність за: порушення правил охорони навколишнього середовища або використання природних ресурсів (ст. 270), незаконне полювання або рибальство (ст. 272), незаконне знищення боліт (ст. 273) тощо. Не вдаючись до критики та не заперечуючи істотні недоліки, вважаємо, що такий підхід є цілком виправданим, зважаючи на наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між порушенням природоохоронних приписів та завданням шкоди здоров'ю людей.

Особлива частина КК Молдовської республіки містить Главу 9 «Екологічні злочини», ст. 229 якої криміналізує таке діяння, як забруднення вод. Причому відмінною рисою цієї норми є можливість відповідальності як фізичних, так і юридичних осіб.

Протягом останніх років досить суттєвих змін зазнав КК Естонії. Так, якщо раніше суспільно небезпечні діяння проти навколишнього природного середовища в цілому та водних ресурсів зокрема КК Естонської Республіки відносили до господарських злочинів, то, аналізуючи останню редакцію кодексу, можна помітити вплив адаптаційних процесів, що тривають у країнах ЄС. На сьогодні, злочини, об'єктом яких є елементи навколишнього середовища (в тому числі й води), за зразком більшості європейських країн, виокремлені в окрему Главу 20 Спеціальної частини КК – «Злочини проти навколишнього природного середовища», яка, серед іншого, описує склади злочинів: забруднення навколишнього середовища (ст. 364), порушення заборони викидів забруднюючих речовин з кораблів у море (ст. 3651) та ін. До того ж законодавець розділяє умисні екологічні злочини та злочини, вчинені з необережності.

Користуючись вищезгаданим методом порівняльно-правового аналізу правових норм, здійснимо співвіднесення норм КК України та відповідних законів зарубіжних країн, що дозволить виявити існуючі тенденції законотворчості у вітчизняному і зарубіжному законодавствах, а також виявити наявні проблеми.

По-перше, зазначимо, що з позицій як вітчизняного, так і переважної більшості зарубіжних законодавців, злочином визнається порушення правил охорони вод (водних об'єктів). В КК України таке діяння охоплюється ст. 242, яка передбачає покарання за посягання на суспільні відносини, що виникають з приводу охорони водних ресурсів від забруднення або виснаження, а також їхнього раціонального використання, відтворення та оздоровлення, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки. Аналогічну норму містить також КК Литовської республіки, ст. 270 якого передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил охорони навколишнього

середовища або використання природних ресурсів. Схожими за змістом є: ст. 364 КК Естонії, якою передбачена кримінальна відповідальність за забруднення водних об'єктів, що заподіяло істотну шкоду або ж завдало великих збитків, або спричинило інші тяжкі наслідки; та ст. 229 КК Республіки Молдови, яка охоплює такі діяння, як зараження або інше забруднення поверхневих чи підземних вод, що заподіяло шкоду в значних розмірах або спричинило смерть людини. Схожий підхід використовується законотворами у КК Республіки Узбекистан та Латвії, однак, на відміну від вищезазначених країн, в них окремими статтями забезпечується охорона суспільних відносин у сфері забруднення вод (ст. 196 КК Узбекистану та ст. 102 КК Латвії) та щодо раціонального користування та експлуатації вод (ст. 203 КК Узбекистану та ст. 96 КК Латвії).

Отже, аналіз наведених статей свідчить, що в кожній з названих країн підлягають кримінальному покаранню дії, що посягають на суспільні відносини з охорони водних об'єктів у різній інтерпретації. Так, якщо ст. 242 КК України та ст. 270 КК Литви регулюють відносини з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення та виснаження, то у ст. 158 КК Естонії мова йде про такі ж відносини, але щодо захисту їх виключно від забруднення, а в ст. 229 КК Молдови – від зараження або іншого забруднення. Дещо інші відносини охороняються КК Латвії та Узбекистану: в них робиться акцент саме на відносинах з експлуатації (користування) та використання водних об'єктів. Дещо різниться також обсяг охоронюваних кримінальним законом водних об'єктів: в Україні, Литві, Латвії та Естонії така охорона надається всім без винятку водним об'єктам, у законодавстві Молдови вказується саме на поверхневі та підземні води, а КК Узбекистану охоплює поняття «води та водойми».

Здійснюючи опрацювання вказаних вище норм, варто зупинитися на зіставленні видів та міри покарання, передбачених за вчинення таких діянь. Значимо, що для кожної з досліджуваних країн характерним є диференціація відповідальності залежно від наслідків, які настали: від штрафу до обмеження або позбавлення волі. Однак спостерігаються й певні особливості. Так, санкції статей КК України, Молдови та Узбекистану передбачають, окрім іншого, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, до того ж КК Узбекистану за вчинені діяння допускає альтернативне покарання у виді обов'язкових громадських або виправних робіт, що є характерним також для КК Латвії та Литви. Суттєвою рисою кримінального законодавства Молдови, Естонії та Литви є розмежування покарання для фізичних та юридичних осіб, причому в першому та другому варіанті до юридичної особи, визаною винною у вчиненні злочину, може бути застосоване виключно грошове стягнення.

По-друге, зауважимо, що серед кодексів досліджуваних країн вирізняються КК України та Латвії, яким притаманна наявність такого злочину, як забруднення моря (ст. 243 та ст. 101 відповідно).

Обидві норми прямо вказують на джерело такого забруднення, а саме: шкідливі (небезпечні) матеріали, речовини або відходи, а також на факт настання наслідків у виді: заподіяння істотної шкоди природному середовищу, здоров'ю людей, майновим або господарським інтересам (Латвія); створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря; спричинення загибелі чи захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу; інших тяжких наслідків (Україна). Різниця в конструкції даних статей полягає в тому, що український законодавець у диспозиції норми прямо передбачив місце вчинення злочину – внутрішні морські чи територіальні води або води виключної (морської) економічної зони України, а латвійські правотворці натомість здійснили вказівку на повторність даного діяння (тому можна припустити, що вчинення таких дій вперше тягне адміністративну або інший вид відповідальності).

Водночас Латвія, єдина серед названих країн, окремим передбачає настання кримінальної відповідальності за незаконне поховання радіоактивних речовин, небезпечних хімічних речовин чи продуктів, матеріалів або відходів у водах і надрах землі (ст. 100). Керуючись принципами аналогії права, можна припустити, що названа норма є цілою у відношенні до вищезазначеної, яка виступає частиною (зважаючи на звуження обсягу об'єкта злочину). Покарання за такі діяння несуттєво, але все ж різняться: у випадку кваліфікації діяння за ст. 100 КК, передбачено міру покарання дещо вищу, аніж за ст. 101 КК Латвії.

По-третє, найчисленнішими за кількістю та варіативністю у кримінальному законодавстві визначених країн є норми, що регулюють питання забезпечення раціонального природокористування та охорони водних природних ресурсів. Так, у більшості країн, в тому числі в Україні, законодавцем здійснено криміналізацію такого діяння, як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом або ж незаконне рибальство. Проводячи паралель між національним та зарубіжним кримінальним законодавством, можна констатувати наступне:

1) КК України (ст. 249), Узбекистану (ст. 202), Молдови (ст. 234), Латвії (ст. 110), Литви (ст. 272) та Естонії (ст. 361) містять пряму вказівку на обов'язковий наслідок, а саме – завдання шкоди охоронюваному законом суспільним інтересам, хоча й розходяться в її обсязі: істотна шкода (Україна, Латвія), значна шкода (Узбекистан, Естонія), велика шкода (Литва), шкода в розмірі, що перевищує 200 умовних одиниць (Молдова). А отже, всі зазначені склади злочинів сконструйовані як злочини з матеріальним складом.

2) Більшість названих статей визначають покарання за кваліфікований склад злочину. Наприклад, в КК України кваліфікований склад злочину утворений вказівкою на спосіб його вчинення (із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення) або його повторність; в КК Узбекистану – спосіб

вчинення (з використанням наземних, водних або повітряних механізованих засобів, із застосуванням вибухових пристроїв, отрутохімікатів), особу злочинця (небезпечний рецидивіст, особа з використанням свого службового становища, група осіб) або ж завдані збитки (великі чи особливо великі); в КК Латвії – особу злочинця (група осіб за попередньою змовою), спосіб вчинення (з використанням електричного струму, вибухових або отруйних речовин) та місце вчинення злочину (на особливо охоронюваних державою природних територіях або об'єктах).

3) Відмінною від інших є ст. 202 КК Узбекистану, відповідно до якої в разі відшкодування заподіяної матеріальної шкоди у трикратному розмірі не застосовується покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі, що видається досить прогресивним рішенням і закріплює спрямування кримінального законодавства не на застосування репресивних заходів до правопорушників, а на першочергову необхідність відшкодування завданої навколишньому середовищу шкоди.

4) КК Литви та Латвії в диспозиціях перерахованих статей обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів називають час, місце та засоби (способи) їх вчинення, а саме – заборонений для риболовлі час, в заборонених місцях або з використанням заборонених засобів або способів (самовільний видобуток). Причому КК Латвії у ст. 110, як і у випадку зі ст. 101, чітко передбачає можливість настання відповідальності тільки за злочин, вчинений повторно протягом року.

5) КК Латвії окремо визначає відповідальність за порушення правил дослідження або використання живих або неживих природних ресурсів континентального шельфу або економічної зони Латвійської Республіки (ст. 97). Знову ж таки, прослідковується підхід законодавця до розмежування водних об'єктів в цілому та моря. Аналогічно з вже дослідженими нормами, кримінальна відповідальність настає за порушення таких правил повторно протягом року (що дає право припустити існування інших видів відповідальності, що передують кримінальній) або у випадку завдання істотної шкоди морю, зонам відпочинку чи іншої істотної шкоди.

Висновки. Аналіз наведених норм зарубіжного законодавства свідчить про те, що характерними у сфері забезпечення кримінально-правової охорони водних ресурсів для вказаних країн є такі, як: забруднення, засмічення вод, порушення правил використання, експлуатації та охорони водних об'єктів як невід'ємних елементів навколишнього природного середовища. Однак ці діяння сформульовані дещо у відмінній інтерпретації. Аналогічно, по-різному закріплені кваліфікуючі ознаки та наслідки таких злочинних посягань. Поряд із тим такі розбіжності не створюють суттєвих складнощів, як під час тлумачення зарубіжного законодавства, так і під час здійснення порівняльно-правового аналізу, шляхом зіставлення з положеннями кримінального закону України.

В цілому, розглянуті приписи кримінального законодавства зарубіжних країн, в існуючому формулюванні, позитивно відбиваються на відносинах з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів у масштабах декількох країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 26.01.2018).
2. Кримінальний кодекс Естонії: Закон Естонської Республіки від 06.06.2001 р. / Рийгіког. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=432562 (дата звернення: 26.01.2018).
3. Уголовный кодекс Республики Молдова: Кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. № 985 / Парла-

мент Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 26.01.2018).

4. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: Закон Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2012-XII / Верховный Совет Республики Узбекистан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110 (дата звернення: 26.01.2018).

5. Уголовный кодекс Литовской Республики: Закон Литовской Республики от 26.09.2000 г. № VIII-1968 / Сейм Литовської Республіки. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877> (дата звернення: 26.01.2018).

6. Уголовный кодекс Латвийской Республики: Закон от Латвийской Республики от 08.07.1998 г. / Сейм Латвійської Республіки. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424> (дата звернення: 26.01.2018).

Берднік І.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВОДНИХ РЕСУРСІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ

Стаття присвячена аналізу кримінального законодавства України, Молдови, Узбекистану, Латвії, Литви та Естонії. Досліджуються окремі склади злочинів у сфері охорони водних ресурсів як невід'ємних елементів навколишнього природного середовища. Автор доходить висновку, що досліджувані норми зарубіжного законодавства свідчать про те, що характерними у сфері забезпечення кримінально-правової охорони водних ресурсів для вказаних країн є такі злочини, як: забруднення, засмічення вод, порушення правил використання, експлуатації та охорони водних об'єктів. Однак ці діяння сформульовані дещо у відмінній інтерпретації. Аналогічно, по-різному закріплені кваліфікуючі ознаки та наслідки таких злочинних посягань. Поряд із тим, такі розбіжності не створюють суттєвих складнощів, як під час тлумачення зарубіжного законодавства, так і під час здійснення порівняльно-правового аналізу, шляхом зіставлення з положеннями кримінального закону України.

Ключові слова: кримінальне законодавство, вода, водний об'єкт, охорона вод, засмічення вод, забруднення вод.

Бердник И.В. УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ВОДНЫХ РЕСУРСОВ СОГЛАСНО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ОТДЕЛЬНЫХ СТРАН МИРА

Статья посвящена анализу уголовного законодательства Украины, Молдовы, Узбекистана, Латвии, Литвы и Эстонии. Исследуется отдельные составы преступлений в сфере охраны водных ресурсов как неотъемлемых элементов окружающей природной среды. Автор приходит к выводу, что исследуемые нормы зарубежного законодательства свидетельствуют о том, что характерными при обеспечении уголовно-правовой охраны водных ресурсов для указанных стран являются такие преступления, как: загрязнение, засорение вод, нарушение правил использования, эксплуатации и охраны водных объектов. Однако эти действия сформулированы в несколько отличной интерпретации. Аналогично, по-разному закреплены квалифицирующие признаки и последствия таких преступных посягательств. Вместе с тем, такие разногласия не создают существенных сложностей, как при толковании зарубежного законодательства, так и при осуществлении сравнительно-правового анализа, путем сопоставления с положениями уголовного закона Украины.

Ключевые слова: уголовное законодательство, вода, водный объект, охрана вод, засорения вод, загрязнение вод.

Berdnik I.V. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF WATER RESOURCES UNDER THE LAW OF UKRAINE, BELARUS AND RUSSIA

The scale of the development of techno-industrial branches of human activity radically changed the possibilities of its influence on the environment. Almost everywhere in the world the ecological situation worsens, natural resources are shrinking, and the health of people is deteriorating. That is why one of the main problems of the present human development is life in the face of limited natural resources and food and the deterioration of the environment.

Significant prevalence of environmental offenses causes exceptional concern not only in Ukraine but also throughout the world. This is evidenced by a large number of international documents. Among them, in particular, The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (which requires the «demand for the most effective development and application of natural resources»), The World Charter for Nature (this document obliges all states to maintain the planet and its nature), The Declaration on Environment and Development (envisages that environmental protection is an integral part of the process of sustainable development and cannot be distanced from it).

Problems of criminal law protection of water resources under the legislation of foreign countries were the subject of research in the work of such scientists as: Gavrish S.B., Matviychuk V.K., Melnik M.I., Prisyazhny V.M.

The purpose of this article is to analyze the foreign experience of criminal law protection of water resources.

It should be emphasized that the issue of conservation and reproduction of water (water resources, objects) belongs to the key social and scientific and technical problems of the present. Despite the decisive significance of solving this problem, the comparative legal method of its investigation is almost completely absent. However, it is well-known that comparative research does not only have a remarkable scientific and cognitive function, but also has a meaningful practical meaning. Therefore, it is necessary to conduct a study on the composition of crimes related to violations of the relevant rules and norms for water protection in the legislation of Ukraine and some foreign countries in a comparative aspect.

First of all, it is necessary to analyze the structure of the criminal legislation of the studied foreign countries and the place of norms for the protection of water resources in it. Generally recognized for the overwhelming majority of countries is the division of environmental crimes into a separate section of the criminal law, which also contains rules for the protection of waters.

The analysis of the above norms of foreign legislation testifies that the specific features of ensuring the criminal legal protection of water resources for the specified countries are such as water pollution, violation of the rules of use, operation and protection of water objects as integral elements of the natural environment. However, these acts are formulated in somewhat different interpretations. At the same time, such differences do not create significant difficulties either in interpreting foreign law, or in the implementation of comparative legal analysis with the provisions of the criminal law of Ukraine.